

Εισαγωγή ελληνικής έκδοσης Κοινωνική Συνοχή, Κοινωνικός Δεσμός και Αλληλεγγύη

Έννοιες, κοινωνικές διαδικασίες και (ανα)συνθέσεις

Το βιβλίο που κρατάμε αποτελεί την πρώτη ουσιαστική συστηματική προσπάθεια επιστημονικής προσέγγισης και ερμηνείας μίας πολυσυζητημένης και καθόλα ελκυστικής έννοιας που στην ελληνική βιβλιογραφία απουσιάζει πλήρως και χρησιμοποιείται πρωτίστως στο σύγχρονο πολιτικό λόγο. Η έννοια της κοινωνικής συνοχής, έννοια που συνδέεται με θεμελιώδεις έννοιες των κοινωνικών επιστημών και δη της κοινωνιολογίας, που χρησιμοποιείται με μια κατ' αρχήν *ηθική* διάσταση για να περιγράψει την εύρυθμη λειτουργία των κοινωνιών μας σαν ιδεατό στόχο, συγχέεται ή χρησιμοποιείται εναλλακτικά με άλλες εξίσου θολές έννοιες όπως αυτή της κοινωνικής αλληλεγγύης (Durkheim), του κοινωνικού δεσμού (Ντυρκαϊμ και Βέμπερ), της κοινωνικής ενσωμάτωσης των κοινωνιών μας (Ντυρκαϊμ), της κοινότητας και της κοινωνίας (Ταϊνις), των όρων κοινωνιακός και του κοινωνικός (Βέμπερ).

Στην προσπάθεια αυτή να ρίξουμε φως στο περιεχόμενο, στις διαστάσεις, στις χρήσεις και στις κατευθύνσεις της κοινωνικής συνοχής, θα κάνουμε μία πολύ σύντομη εδώ αναδρομή στις δομικές έννοιες της κοινωνιολογίας πάνω στις οποίες στήθηκε ολόκληρη η κοινωνιολογική επιστήμη και κατά συνέπεια «ελέγχουν» σήμερα την εξέλιξη της έννοιας της συνοχής.

Και ενώ η κοινωνική συνοχή δημιουργεί το *ηθικό* περιβάλλον ως προαπαιτούμενο για να συνυπάρξουν ειρηνικά οι άν-

θρωποι, για να πραγματοποιηθεί αυτός ο στόχος, απαιτούνται ισχυρές πολιτικές παρεμβάσεις, μία συναίνεση και μία ενεργή συμμετοχή των υποκειμένων μέσα από την εκπαίδευση και μέσα από τους υπόλοιπους θεσμούς της αγοράς εργασίας, της υγείας, της κοινωνικής ασφάλειας (ασφάλιση και πρόνοια), της συμμετοχής στην καθημερινότητα εν γένει.

Η διερεύνηση αυτής της συμμετοχής των υποκειμένων, σ' ένα επίπεδο πλέον ατομικό και όχι συλλογικό, στο οποίο στοχεύει η κοινωνική συνοχή, εκφράζεται μέσα από την έννοια του κοινωνικού δεσμού (*lien social*). Η έννοια και η καταγωγή του κοινωνικού δεσμού, τα είδη δεσμού, τη λειτουργία του στην πράξη και την καθημερινή κοινωνική του χρήση, καθώς επίσης και την άρρηκτη σχέση που συνδέει την κοινωνική συνοχή ως σύγχρονο φαινόμενο με τον κοινωνικό δεσμό τοποθετούνται στο επίκεντρο του βιβλίου αυτού, με κύρια αναφορά στον εκπαιδευτικό δεσμό, έναν από τους τύπους του δεσμού σύμφωνα με τους ιδεατούς τύπους του Βέμπερ .

Γνωρίζουμε από την πρόσφατη βιβλιογραφία (Paugam, 2016) ότι υπάρχει το αντιληπτικό σχήμα της σύνδεσης των ανθρώπων σε μία κοινωνία μέσα από τον Κοινωνικό Δεσμό. Αυτή η παραδοχή παραπέμπει άμεσα στην *ηθική των κοινωνιών* μας. Όπως διαβάζαμε στην “Κατανομή της Εργασίας στην Κοινωνία” του Ντυρκάιμ στον ορισμό του *ηθικού* μαθαίναμε ότι “είναι η πηγή της αλληλεγγύης, κάθε τι που ωθεί τον άνθρωπο να υπολογίζει και να νοιάζεται τον άλλο, να ρυθμίζει τις κινήσεις του πέρα από τον εγωισμό του και τα ένστικτά του και η ηθική είναι τόσο πιο στέρεη όσο οι δεσμοί του είναι περισσότεροι και πιο ισχυροί”. Η κοινωνία έχει απόλυτη ανάγκη την ύπαρξη και υποστήριξη αυτών των δεσμών που δημιουργούν το αίσθημα της αλληλεγγύης και προκαλούν σαν άμεση συνέπεια την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής (Paugam, 2016, σ. 126)

Ο κοινωνικός αυτός δεσμός, ως έννοια πολύπλοκη όπως άλλωστε όλες αυτές οι θεμελιώδεις έννοιες της κοινωνιολογίας, αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή με πολλαπλές διαστάσεις. Από τη στιγμή που οι κοινωνίες μας μεταμορφώθηκαν σε νεω-

τερικές έχοντας χάσει την αυστηρή ιεραρχική δομή των κοινωνικών κατηγοριών και τάξεων, οι κανόνες του παιχνιδιού άλλαξαν προς την κατεύθυνση της ανταλλαγής ρόλων και θέσεων μέσα σ' αυτή τη δομή. Έτσι, η δεδομένη και σχετικά στατική θέση των υποκειμένων βρέθηκε σε αμφισβήτηση και άρχισε να κατασκευάζεται με διαφορετικούς όρους και συνθήκες.

Η κατασκευή της κοινωνικής ταυτότητας έχασε τη μονοδιάστατη όψη της και τα υποκείμενα έγιναν φορείς πολλών ταυτοτήτων, διαφορετικών, συμπληρωματικών, ακόμη και αλληλοσυγκρουόμενων μεταξύ τους¹. Η κατασκευή της πολλαπλής ταυτότητας οδήγησε με τη σειρά της στην κατασκευή των πολλών κοινωνικών δεσμών. Ενώ η παραδοσιακή σύσταση του δεσμού περνούσε ουσιαστικά μέσα από το αίμα και τη συγγένεια, η σύγχρονη σύσταση αναμειγνύει πολλά και διαφορετικά στοιχεία αφού το υποκείμενο διαθέτει πολλές ταυτότητες: είναι ταυτόχρονα και εργαζόμενος και πατέρας και σύζυγος και φίλος, και μέλος συνδικάτου και μέλος κόμματος και πάει λέγοντας. Άρα η ζωή του πλέκεται πάνω στους δεσμούς του αίματος και της συγγένειας, στους εκπαιδευτικούς και πνευματικούς δεσμούς που αναπτύσσει μέσα από την εκπαίδευσή του, στον οργανικό δεσμό που τον δένει με τον εργασιακό χώρο, στους δεσμούς των προσωπικών επιλογών που τον οδηγούν να επιλέξει γειτονιά, φίλους και καθημερινό περίγυρο, καθώς επίσης και δεσμούς πολιτικής και εθνικής ταυτότητας με τη συμμετοχή του ως ψηφοφόρου στις εκλογές και ενδεχομένως ως μέλους ενός κόμματος ή μιας οργάνωσης.

Οι έρευνες καταδεικνύουν ότι ο κοινωνικός δεσμός σήμερα δεν είναι ένας αλλά πολλοί όσοι και οι κοινωνικές ταυτό-

1. Βλέπε Dubar C., 2000, *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation*, Paris, ed. PUF, Dubar C., 2000, *La socialisation: Construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin, 3eme ed., Halpern C., Ruano-Borbalan J.-C., 2004, *Identité(s), L individu, le groupe, la société*, Paris, editions sciences humaines και Greven-Borde H., Tourmon J., 2000, *Les Identités en bébat: intégration ou multiculturalisme?* Paris, L'Harmattan.

ττες των οποίων είμαστε φορείς². Κι αυτό γιατί σήμερα η «οργανική αλληλεγγύη» με την έννοια του Ντυρκάιμ, υποχρεώνει τα υποκείμενα στην άσκηση μιας προσωπικής στρατηγικής που θα τους επιφέρει επιτυχία και κοινωνική καταξίωση. Γιατί ταυτόχρονα υποχρεώνει τα υποκείμενα να κατασκευάσουν ταυτότητες που υπόκεινται στην αναγνώριση των άλλων, που ανταλλάσσουν τις γνώμες τους με τους άλλους, που χρησιμοποιούν δεσμούς ως προϊόντα διεκδίκησης και συγκρούσεων. Αυτοί οι πολλαπλοί κοινωνικοί δεσμοί του υποκειμένου δεν είναι δεδομένοι μία φορά για πάντα, αλλά ετεροκαθορίζονται ανάλογα με τις αποφάσεις που παίρνει.

Άρα το στοιχείο που επισημαίνεται εδώ είναι η ισχυρή ηθική διάσταση του κοινωνικού δεσμού. Ο κοινωνικός δεσμός ενέχει μία αυστηρά ηθική διάσταση με την έννοια της κοινωνικής υποχρέωσης, της επιλογής του καλού και του κακού. Ας μην ξεχνάμε ότι ο κοινωνικός δεσμός αποτελεί το βασικότερο τροφικό της κοινωνικής συνοχής, όρου επίκαιρου και έντονα πολιτικοποιημένου την τελευταία δεκαετία. Είναι σαφές ότι οποιοσδήποτε παράγοντας που απειλεί την κοινωνική συνοχή, ιδιαίτερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης και ύφεσης, αποκτά βαρύνουσα σημασία. Κι αυτό γιατί ενέχει μία εκπαιδευτική διάσταση για το σύνολο των μελών μιας κοινωνίας. Γίνεται παράγοντας μάθησης και άσκησης συνύπαρξης με άλλα μέλη της κοινωνίας. Γίνεται όπλο αντιμετώπισης σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων και δυσλειτουργιών, όπως είναι η ύπαρξη αποκλεισμών. Φιλοδοξεί να θέσει πάνω από το ατομικό συμφέρον μία υπέρτατη αξία, αυτήν της προστασίας του δημόσιου συμφέροντος, δημιουργώντας μία ηθική βάση που θα προστατεύει ολόκληρη την κοινωνία ως σύστημα και ως ολότητα. Ο Ντυρκάιμ στο έργο του έδωσε μεγάλη σημασία στην ηθική διάσταση του κοινωνικού δεσμού με την έννοια ότι η έλλειψη αυτής της διάστασης καταλύει ολοκληρωτικά το κοινωνικό σύστημα³.

2. Paugam S., 2008, *Le lien social*, Paris, ed.PUF, σ. 50.

3. Βλέπε σχετικά Dunkheim E., 1950, *Leçons de sociologie. Physique des mœurs et du droit*, Paris, PUF.

Ο Georg Simmel και ο Norbert Elias είναι δύο κλασσικοί κοινωνιολόγοι που ασχολήθηκαν συστηματικά με τη συμμετοχή στους πολλαπλούς κοινωνικούς δεσμούς και την κοινωνική συνοχή.

Το έργο του Georg Simmel⁴ εστιάζει μέσα από μία κοινωνικοιστορική προσέγγιση στη διαφορετικότητα και την ποικιλομορφία του ανθρώπου. Αν και το έργο του αναφέρεται στην κοινωνία του Μεσαίωνα, ωστόσο αποδεικνύει ότι η συμμετοχή στη συγγένεια απορροφούσε το υποκείμενο σύμφωνα με ένα εγωκεντρικό συλλογικό μοντέλο το οποίο είχε σαν στόχο να το υποτάξει σε μία διευρυμένη κοινωνική ομάδα. Με τον τρόπο αυτό το υποκείμενο αλλά και η ομάδα ήταν απόλυτα προστατευμένα. Το ίδιο ακριβώς μοντέλο βρίσκουμε στο έργο του και στους εργασιακούς χώρους. Η υποταγή σε συλλογικούς κανόνες αποτελούσε κυρίαρχο κανόνα λειτουργίας ενός επαγγελματικού χώρου για το υποκείμενο, όμως την ίδια στιγμή αυτή η υποταγή το προφύλασσε σε ένα ατομικό επίπεδο και το κρατούσε ενταγμένο στην ομάδα. Στην πραγματικότητα ίσχυαν δύο ταυτόχρονες πραγματικότητες: από τη μία στηρίζουμε μία κεντρομόλα τάση για να συγκροτηθεί η ομάδα και να λειτουργήσει αποτελεσματικά με συμπαγή τρόπο, από την άλλη στηρίζουμε μία φυγόκεντρη τάση του ίδιου του υποκειμένου για να διαφοροποιηθεί από την ομάδα του και να δράσει σύμφωνα με τις δικές τους αρχές, αξίες και ικανότητες. Αυτή του η διαφοροποίηση αποτελεί στοιχείο επιτυχίας της δράσης ολόκληρης της ομάδας.

Για το σύγχρονο υποκείμενο ο Simmel θεωρεί ως δεδομένη την ελευθερία του και το δικαίωμά του να δράσει ως άτομο και όχι σαν ομάδα. Όμως αυτή ακριβώς η δυνατότητα κάνει τον άνθρωπο εύθραυστο. Στο πολύ πετυχημένο παράδειγμα της ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας του υποκειμένου, η πρώτη συνέπεια είναι ότι πλέκει ένα δίκτυο από παλιούς και νέους κοινωνικούς δεσμούς. Όμως αν και διευρύνει πολύ τον κύκλο

4. Βλέπε Simmel G., 1999, *Etudes sur les formes de la socialisation*, (1^η έκδοση στα γερμανικά 1908), Paris, PUF, «Sociologies», σελ. 687 και 690.

των επαφών του, στην πραγματικότητα ευθραυστοποιεί πολύ τόσο τις παλιές όσο και τις καινούργιες επαφές. Ως συνέπεια το υποκείμενο εμφανίζεται απροστάτευτο απέναντι στις ρήξεις και στις προσωπικές αποτυχίες. Πληρώνει με την προσωπική μοναξιά αυτές τις επιλογές και ξαναγουρίζει στην ομάδα για να το προστατεύσει από οποιοδήποτε αποκλεισμό ή προσωπική έκπτωση. Ο Simmel πάντρεψε μέσα από ένα ιδανικό σχήμα την ατομική με τη συλλογική δράση του υποκειμένου αναγνωρίζοντας την αναγκαία ισοτία ανάμεσα στις δύο δράσεις. Γι' αυτό και θεωρήθηκε «ο κοινωνιολόγος των μεγάλων ισορροπιών».

Το έργο του Norbert Elias⁵ από την άλλη επικεντρώνει επίσης στη μετάβαση από τη μεσαιωνική στη σύγχρονη εποχή, αλλά δίνοντας έμφαση στο μετασχηματισμό της κοινωνικής ρύθμισης των συναισθημάτων και των συγκινήσεων που παράγει το Κράτος ως μονοπωλιακός μηχανισμός περιορισμών και βίας. Αυτή του η εμμονή με το Κράτος τον οδηγεί σε μία ξεκάθαρη διάκριση: ανάμεσα στη δημόσια σφαίρα δράσης και συμμόρφωσης και στην ιδιωτική σφαίρα ενδιαφέροντος και ανάπτυξης του εγώ. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο σφαίρες είναι τεράστια και οδηγεί σε διαφορετικά αποτελέσματα αφού η εσωτερικότητά τους είναι πολύ διαφορετική. Για να τονίσει το χαρακτηριστικό αυτό των κοινωνιών μας κατασκευάζει τον όρο της «συνμορφοποίησης» (configuration) με τον οποίο προσπαθεί να εξηγήσει το σύνολο των ανθρωπίνων σχέσεων. Θεωρεί λοιπόν ότι οι ανθρώπινες σχέσεις κτίζονται μέσα από ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων το οποίο αποτελείται από πολλά μικρά και διαφορετικά νήματα (fils). Αυτά τα νήματα αποτελούν μέρος από ένα ισχυρό δίκτυο (filet) που δεν είναι τίποτα περισσότερο από την συνένωση αυτών των νημάτων. Όπως λοιπόν τα νήματα αποτελούν μέρος ενός όλου που είναι το δίκτυο, έτσι και οι ανθρώπινες σχέσεις εντάσσονται ως μέ-

5. Βλέπε Elias N., 1991, *La société des individus*, Paris, Payot, Elias N., 1973, *La civilisation des moeurs*, Paris, Calmann-Levy (1^η έκδοση στα γερμανικά 1939), Elias N., 1975, *La dynamique de l'Occident*, Paris, Calmann-Levy (1^η έκδοση στα γερμανικά 1939).

ρος ενός ευρύτερου παγκόσμιου σχεδίου που χαρακτηρίζεται από την αλληλεξάρτηση αυτών των σχέσεων και όλων αυτών των σχέσεων με το Κράτος. Μόνο που οι σχέσεις αυτές οφείλουν να προστατεύουν το άτομο από την κρατική βία, για το λόγο αυτό πρέπει να είναι πυκνές, δυνατές και αποτελεσματικές. Σας προέκταση αυτής της απειλής που προέρχεται από το κρατική δράση, βλέπει και την εξέλιξη του κοινωνικού κράτους το οποίο κατόρθωσε να δημιουργήσει κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα ένα κουκούλι ασφαλείας για το άτομο και την ομάδα. Ο Elias στο πολύ πλούσιο έργο του διαμόρφωσε μία αντίληψη για τον κοινωνικό δεσμό και τις ανθρώπινες σχέσεις που πήγε πολύ παραπέρα τις υπάρχουσες μέχρι εκείνη τη στιγμή θεωρίες και έβαλε ταυτόχρονα τα θεμέλια για το σημαντικό ρόλο του κράτους στη διαμόρφωση των ιδιωτικών σχέσεων.

Η κοινωνιολογική θεωρία της αλληλεξάρτησης του Norbert Elias⁶ προεκτείνει τη φιλοδοξία του Μαξ Βέμπερ να χαρακτηρίσει τους δεσμούς που ενώνουν τα άτομα στις σύγχρονες κοινωνίες στα πλαίσια μιας ανάλυσης της διαδρομής του δυτικού πολιτισμού. «Πρέπει να ψάξουμε (πέραν της αντίθεσης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας), μια νέα αντίληψη του τρόπου με τον οποίο συνδέονται τα άτομα μεταξύ τους, για το καλό ή για το κακό, στα πλαίσια του πλήθους των ατόμων που αποτελεί την κοινωνία»,⁷ ή, με άλλα λόγια, οφείλουμε «να κατανοήσουμε πώς το πλήθος απομονωμένων ατόμων μορφοποιεί κάτι που υπερβαίνει και είναι διαφορετικό από τη συνένωση ενός πλήθους απομονωμένων ατόμων –δηλαδή, με ποιο τρόπο τα άτομα αυτά συγκροτούν “κοινωνία” και πώς η κοινωνία αυτή μπορεί να μετασχηματιστεί με τρόπο που να δημιουργήσει ιστορία την οποία κανένα από τα άτομα που τη συγκρότησαν δεν είχε θελήσει, προβλέψει ή σχεδιάσει

6. Βλέπε Schnapper D., 2008, Schnapper D, 2008, *Η Κοινωνική ενσωμάτωση. Μία σύγχρονη προσέγγιση*, για την ελληνική μετάφραση πρόλογος επιμέλεια Δέσποινα Παπαδοπούλου, Αθήνα, εκδ. Κριτική., σελ. 84-87

7. Elias N., *La société des individus*, Paris, Fayard, 199, σελ. 32.

να λειτουργήσει με τον τρόπο που πραγματικά λειτουργεί». ⁸ Η ιστορία του δυτικού πολιτισμού χαρακτηρίζεται, σύμφωνα με τον Elias, από μια ολοένα ευρύτερη και εντονότερη ενσωμάτωση των ανθρώπων: οι μηχανισμοί κοινωνικής ένταξης «κατευθύνονται προς την ενσωμάτωση όλο και μεγαλύτερων μορφωμάτων». Η προϊούσα διαφοροποίηση των κοινωνικών λειτουργιών και η διαδικασία μονοπώλησης της νομιμοποιημένης εξουσίας από το Κράτος κατέληξαν να καταστήσουν τις σχέσεις μεταξύ ατόμων πυκνότερες και πολυπλοκότερες. Καθένα από τα άτομα αυτά «ζει συνεχώς σε σχέση λειτουργικής εξάρτησης από άλλα άτομα. Αποτελεί τμήμα της αλυσίδας που το δένει με τους άλλους, ενώ και καθένας από τους άλλους αποτελεί –άμεσα ή έμμεσα– τμήμα της αλυσίδας με την οποία δένει τον ίδιο του τον εαυτό. Οι αλυσίδες αυτές δεν είναι τόσο ορατές και απτές όπως οι κοινές σιδερένιες αλυσίδες. Είναι περισσότερο ελαστικές, αλλάζουν και μεταμορφώνονται ευκολότερα, αλλά είναι εξίσου υπαρκτές με τις σιδερένιες και σίγουρα όχι λιγότερο στέρεες. Και το σύνολο των λειτουργιών αυτών που εκτελούν αμοιβαία οι άνθρωποι αποτελεί ακριβώς αυτό που αποκαλούμε “κοινωνία”». ⁹

Τα άτομα δένονται μεταξύ τους με αλυσίδες αμοιβαίας εξάρτησης σε πολλά επίπεδα: την τάξη, τη θεραπευτική ομάδα, το καφενείο, την παιδική χαρά, το χωριό, την πόλη ή το έθνος, για να πάρουμε μόνο τα παραδείγματα που αναφέρει ο ίδιος ο Elias. Κανένα ανθρώπινο όν, όσο και αν φαίνεται περιθωριοποιημένο και απομονωμένο, δεν αποφεύγει τους δεσμούς αυτούς, που μπορεί να είναι συγκεκριμένοι, όπως οι άμεσες σχέσεις μεταξύ δύο ατόμων, ή αφηρημένοι, όπως οι νομικοί και οι πολιτικοί δεσμοί.

«Καθένα από τα άτομα που συναντώνται στο δρόμο, φαινομενικά ξένα και χωρίς ιδιαίτερες σχέσεις μεταξύ τους, είναι έτσι δεμένα μέσω πλήθους αόρατων αλυσίδων με άλλα άτομα,

8. Elias, ο.αν., σελ. 41, αναφέρεται στο Schnapper, 2008, σελ. 84

9. Επίσης, σελ. 52, στο Schnapper, σελ. 85

είτε με δεσμούς ως προς την εργασία, είτε με περιουσιακούς δεσμούς, είτε με δεσμούς ενστικτώδεις ή συναισθηματικούς. Πάμπολλες διαφορετικές λειτουργίες καθιστούν ή κατέστησαν στο παρελθόν τους μεν εξαρτώμενους από τους δε. Έζησαν και ζουν από την πιο τρυφερή τους ηλικία μέσα σ' ένα δίκτυο εξαρτήσεων που δεν μπορούν ούτε να διαρρήξουν ούτε να αλλάξουν ως δια μαγείας, που μπορούν μόνο να μεταβάλλουν, και τούτο μόνον εφόσον το επιτρέπει η δομή του δικτύου. Ζουν μέσα σε πλέγμα ρευστών σχέσεων που έχουν στο μεταξύ διαποτίσει το είναι τους διαμορφώνοντας την προσωπικότητά τους... αυτή η λειτουργική αλληλεξάρτηση έχει σε κάθε ανθρώπινη ομάδα πολύ ιδιαίτερη δομή».¹⁰

Αυτές οι αλυσίδες αλληλεξάρτησης είναι λίγο-πολύ μακρές και άμεσες ανάλογα με το αν πρόκειται για κάποια συγκεκριμένη ομάδα ή για το έθνος ολόκληρο, τα άτομα όμως δεν υπάρχουν έξω από το σύνολο αυτών των σαφών ή και αφηρημένων δεσμών που τα συνδέουν μεταξύ τους, και η κοινωνία δεν υφίσταται επίσης έξω από τους δεσμούς αυτούς. Ο κοινωνικός κόσμος είναι πράγματι και ο ίδιος πλέγμα αμοιβαίων σχέσεων. «Όπως και στο σκάκι, κάθε πράξη που επιχειρείται με σχετική ανεξαρτησία αντιπροσωπεύει παρέμβαση στην κοινωνική σκακιέρα, που προκαλεί την αναπόφευκτη αντίδραση ενός άλλου ατόμου, (στην κοινωνική σκακιέρα έχουμε μάλλον πολλαπλές κινήσεις που εκτελούνται από πολλά άτομα) η οποία περιορίζει την ελευθερία δράσης του πρώτου παίκτη».¹¹ Η προσωπικότητα των προσώπων της κοινωνίας εξαρτάται έντονα από τις κινήσεις αυτές, διότι «αυτό που σφραγίζει και δεσμεύει το άτομο μέσα στον ανθρώπινο κόσμο –και του παρέχει συγχρόνως το πλαίσιο διαβίωσής του– δεν είναι απλά οι αντιδράσεις της ζωώδους φύσης του, αλλά η αναπόδραστη αλληλεξάρτηση μεταξύ των επιθυμιών, των ενεργειών και των αντίστοιχων επιθυμιών και πράξεων των άλλων ανθρώπων,

10. Επίσης., σελ. 50-51, στο Schnapper, σελ. 86

11. Elias N., *La société de cour*, Paris, Flammarion, 1985 (1939), σελ. 153.

ζώντων και πεθαμένων, ακόμα –εν τινι μέτρω– και αυτών που δεν έχουν ακόμα γεννηθεί. Με μια λέξη, πρόκειται για την εξάρτηση του ατόμου από τους άλλους, από τις λειτουργίες των άλλων για το ίδιο και από τις δικές του λειτουργίες για τους άλλους». ¹² Η ελευθερία και η εξουσία του ατόμου μετράται από την ικανότητά του να ενεργεί στο δίκτυο αλληλεξαρτήσεων στο οποίο εγγράφεται. Ο συνεχώς αυξανόμενος έλεγχος των παθών και των συναισθημάτων, η αυτοδέσμευση των ατόμων, που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη του δυτικού «πολιτισμού», γέννησαν ένα τύπο ατόμου του οποίου «οι δομές εσωτερικότητας» δεν είναι δυνατό να κατανοηθούν παρά μόνο στο φως της ιστορίας της ανθρώπινης κοινωνίας. Η κοινωνία και το άτομο δεν είναι δυνατό να συλληφθούν παρά μέσα στην αλληλεξάρτησή τους. Κοινωνία και άτομο είναι αδιαίρετες έννοιες. Η ενσωμάτωση και ο αποκλεισμός του ατόμου στην και από την κοινωνία συνδέεται αναπόσπαστα με την ενσωμάτωση και την αποσύνθεση της ίδιας της κοινωνίας.

Ο κοινωνικός δεσμός και η τυπολογία δεσμών

Μέσα από μακροχρόνια έρευνα 25 χρόνων και με την υπάρχουσα βιβλιογραφία σε ένα κατ' εξοχήν δύσκολο και ευαίσθητο θέμα, μπορούμε κατά συνέπεια να προτείνουμε μία τυπολογία κοινωνικών δεσμών που στηρίζεται σε συγκεκριμένες παραμέτρους όπως επιτάσσουν οι κανόνες της τυπολογίας: ¹³

12. Elias N, *La société des individus...*, ο. αν., σελ. 84.

13. Ένα μέρος αυτής της τυπολογίας προτείνεται από τον Serge Paugam, στο πρόσφατο δημοσίευμα 2016, *La perception de la pauvreté sous l'angle de la théorie de l'attachement*, Document: Communication, 98_3411058, και παλιότερα Paugam S. 2008, *le lien social*, Paris. PUF, σελ 64. Ομως η τυπολογία του Paugam αφήνει απ' έξω τους εκπαιδευτικούς δεσμούς μέσα από την εκπαιδευτική κοινωνικοποίηση θεωρώντας ότι είναι μέρος των οργανικών δεσμών και προέκταση του δεσμού που αναπτύσσεται στον εργασιακό χώρο (*lien de participation organique*). Εμείς εδώ στη δική μας προσπάθεια και με βάση το βιβλίο της Mary Healy αναδεικνύουμε

- A) Τον Τύπο του κοινωνικού δεσμού
 B) Τις Μορφές προστασίας που ενδυναμώνουν την κοινωνική αλληλεγγύη
 Γ) Τις Μορφές αναγνώρισης του δεσμού

Τύποι κοινωνικών δεσμών	Μορφές προστασίας	Μορφές αναγνώρισης
1. Ο δεσμός του αίματος	Προστασία επιβεβλημένη και κοινωνικά δεδομένη	συναίσθηματική αναγνώριση
2. Ο δεσμός της εκπαιδευτικής Κοινωνικοποίησης	Προστασία κοινής πνευματικής δόμησης	κοινή αντίληψη και αξιολόγηση της πραγματικότητας
3. Ο οργανικός δεσμός	Προστασία συμβατική και νομική	κοινά συμφέροντα
4. Ο δεσμός των προσωπικών Επιλογών	Άτυπη Προστασία με ηθική βάση που επιβεβαιώνει το άτομο σαν μονάδα	κοινά βιώματα, κοινές αξίες
5. Ο δεσμός της εθνικής και της πολιτικής ταυτότητας	Προστασία συνταγματική, νομική και με βάση την ισότητα	κοινό συλλογικό ασυνείδητο

Αυτή η τυπολογία κοινωνικών δεσμών έχει το πλεονέκτημα ότι ακολουθεί το άτομο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και επικεντρώνει ουσιαστικά στην ενήλικη πορεία του. Αναλύει όλες και τις πολύ διαφορετικές εκφάνσεις της ταυτότητάς του, μέσα από τη διαφορετική κοινωνική συμμετοχή.

τη σημαντικότητα του εκπαιδευτικού δεσμού ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικοποίησης του ατόμου και ως αυτόνομο τύπο δεσμού. Βλέπε επίσης, Παπαδοπούλου Δ., 2012, *Κοινωνιολογία του αποκλεισμού στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και η αδυναμία πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Τόπος.

Η συγγραφέας στο ανά χείρας βιβλίο πραγματεύεται και προσεγγίζει τον εκπαιδευτικό δεσμό και με αφορμή αυτόν, πραγματεύεται όλους τους άλλους τύπους δεσμού. Πρέπει να επισημάνουμε εδώ ότι ο εκπαιδευτικός (κοινωνικός) δεσμός έχει μία πολύ συνεκτική λειτουργία μέσα σε όλο αυτό το οικοδόμημα της κοινωνικοποίησης. Αυτό αναδεικνύεται μέσα από την ισχυρότατη σύνδεση του εκπαιδευτικού δεσμού τόσο με τον οικογενειακό όσο και με τον οργανικό (εργασία-απασχόληση), με τον δεσμό των ελεύθερων επιλογών (φίλοι-σύντροφος) και τέλος με το συλλογικό δεσμό. Στην καθοριστική από κάθε άποψη παιδική, εφηβική και νεανική κοινωνικοποίηση, οι θεσμοί είναι έτσι δομημένοι στις σύγχρονες κοινωνίες που υποστηρίζονται αναγκαστικά από την εκπαίδευση και την εκπαιδευτική πολιτική.

Το σχολείο και οι εκπαιδευτικοί θεσμοί γενικότερα αποτελούν το δεύτερο σημαντικό παράγοντα κοινωνικοποίησης του ατόμου. Σε κάποιες μάλιστα κοινωνίες, όπως π.χ. στην ελληνική ή τη γαλλική όπου τα εκπαιδευτικά συστήματα κατέχουν υψηλή θέση στην εύρυθμη λειτουργία του κράτους και των θεσμών, η συμμετοχή στην εθνική εκπαίδευση θέτει το θεμέλιο στη συμμετοχή στους δημόσιους θεσμούς¹⁴ και διαμορφώνει το δημόσιο προφίλ του ατόμου σε αντιπαράθεση με το ιδιωτικό προφίλ που κατασκευάζεται μέσα από τη συμμετοχή στην οικογένεια. Η συμμετοχή στο σχολικό θεσμό καθορίζει επίσης την πορεία της επαγγελματικής του εξέλιξης με ότι αυτό συνεπάγεται για την κατασκευή της ατομικής και συλλογικής ταυτότητάς του, διαμορφώνει το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον πέραν του οικογενειακού και πλέκει το νήμα του δεσμού της πνευματικής κοινωνικοποίησης που το συνοδεύει σε ολόκληρη τη ζωή του.

Το σχολείο αποτελεί επίσης το σημαντικότερο παράγοντα ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και βασικότατο παράγο-

14. Σούλης Σ.-Γ., 2002, *Παιδαγωγική της ένταξης*. Από το “σχολείο του διαχωρισμού” σε ένα “σχολείο για όλους”, Αθήνα, εκδ. Τυπωθήτω.

να αναπαραγωγής των κοινωνικών τάξεων¹⁵. Από τις πρώτες έρευνες κατά τη δεκαετία του '70 στο χώρο της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης βλέπουμε μέσα από παγκόσμια γνωστές έρευνες όπως αυτή του Pierre Bourdieu για τους κοινωνικούς κληρονόμους¹⁶, την κοινωνική διάκριση και το ρόλο των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην ταξική αναπαραγωγή, ή τη θεωρία του Raymond Boudon¹⁷ για την ανισότητα ευκαιριών και την άνιση πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ολόκληρος ο εκπαιδευτικός θεσμός είναι έτσι οργανωμένος και στοχοθετημένος ώστε να αναπαράγει την κοινωνική ανισότητα, να προστατεύει τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις μέσα από επιταγή σε συμμετοχές σε ελιτιστικά εκπαιδευτικά ιδρύματα και να κατοχυρώνει μόνον εκείνους που έχουν ήδη την κοινωνική κατοχύρωση από την οικογένεια και την καταγωγή. Στην πραγματικότητα η σχολική κοινότητα μέσα από έναν πανίσχυρο μηχανισμό εντάσσει ή αποκλείει το άτομο πρώτα στο σχολείο και μετά στην κοινωνία.

Έτσι είναι αναμενόμενο το σχολείο να συνδέεται άμεσα με τον κοινωνικό δεσμό και τη διάρρηξή του. Να δημιουργεί ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και να προετοιμάζει το έδαφος για τους δύο ακόλουθους τύπους δεσμού. Να διαρρηγνύει τους ήδη υπάρχοντες κοινωνικούς δεσμούς όταν π.χ. αποκλείει από τη συμμετοχή του παιδιού στην εκπαίδευση, όπως στις περιπτώσεις της φυλετικής ιδιαιτερότητας (τσιγγα-

15. Μυλωνάς Θ., 1999, *Η αναπαγωγή των κοινωνικών τάξεων μέσα από τους σχολικούς μηχανισμούς. Η μέση εκπαίδευση στο Χωρίο και στην Πόλη Αθήνα*, εκδ. Gutenberg., του ίδιου, 1991, *Κοινωνική αναπαραγωγή στο σχολείο – Θεωρία και εμπειρία*, Αθήνα, εκδ. Αρμός, του ίδιου, 2001, *Κοινωνιολογία της ελληνικής εκπαίδευσης. Συμβολές*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, και De Queiroz J.-M., 2000, *Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg.

16. Bourdieu P., Passeron J.C., 1964, *Les heritiers: Les étudiants et la culture*, Paris, ed. de Minuit και Bourdieu P., 1979, *La distinction, Critique sociale du jugement*, Paris, ed. De Minuit, Le sens commun.

17. Boudon R., 1978, *L' inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, Armand Colin.

νοπαίδι, παιδί μετανάστη και πρόσφυγα¹⁸, παιδί με καταγωγή αλλόθρησκη από αυτή του σχολείου που παρακολουθεί), ή στις περιπτώσεις παιδιών άπορων και αποκλεισμένων οικογενειών που υποχρεώνουν απαγορευτικά νωρίς το παιδί να βγει στην αγορά εργασίας για να δουλέψει. Η διάρρηξη αυτού του ιδιαίτερου κοινωνικού δεσμού που ονομάσαμε πνευματικό δεσμό είναι εξαιρετικά επώδυνη γιατί δημιουργεί πνευματικό τραυματισμό και αποδεικνύεται πολύ δύσκολα αναστρέψιμη με την έννοια του βαθιού στιγματισμού καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου.

Οι έρευνες και η συζήτηση στην Ελλάδα εστίασαν από πολύ νωρίς στα παραπάνω θέματα. Η σχολική διαρροή¹⁹ και αποτυχία, η διάρρηξη του πνευματικού δεσμού και η διακοπή της πορείας κοινωνικοποίησης μέσα στη σχολική κοινότητα οδηγούν το άτομο στη βιωματική διαδικασία του αποκλεισμού με τραγικές συνέπειες για τη μετέπειτα ζωή του. Αυτό που οδηγεί όμως στον αποκλεισμό δεν είναι άλλο από την ακραία εκπαιδευτική ανισότητα που είναι ένα φαινόμενο το οποίο συνεχίζει να παρατηρείται στην ελληνική εκπαίδευση, και μάλιστα ενισχυμένο, όπως άλλωστε προκύπτει και από την έκθεση του ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ²⁰. Συνεπώς δεν μπορεί να υποστηρίξει κάποιος ότι η πολιτική που ακολουθήθηκε μέχρι τώρα (διεύρυνση του εκπαιδευτικού συστήματος και πολιτική ίσων ευκαιριών για όλους) ήταν αποτελεσματική ως προς την αντιμετώπιση των ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού στο σχολείο.

18. Βλέπε σχετικά την πρόσφατη έκθεση για την εκπαίδευση των παιδιών των προσφύγων, Επιστημονική Επιτροπή για την στήριξη των παιδιών των προσφύγων, 2017, *Το έργο της εκπαίδευσης των προσφύγων*, Αθήνα, Απρίλιος 2017.

19. Ρουσέας Π., Βρετάκου Β., 2006, *Έρευνα για τη μαθητική διαρροή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γυμνάσιο, ενιαίο λύκειο, ΤΕΕ)*, Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, 2011, *Υπάρχουσα κατάσταση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Εκπαιδευτικές ανισότητες μία πρόκληση για το μέλλον*, Αθήνα, εκδ. ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ.

20. ο. αν.

Ωστόσο τα τελευταία χρόνια και με οδηγό την περίπτωση της Γαλλίας ακολουθείται η πολιτική των *Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ)*²¹. Θα πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι η έρευνα σχετικά με την αποτελεσματικότητα της πολιτικής θετικών διακρίσεων και άρσης της ανισότητας μέσω της δημιουργίας Ζωνών Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας, δεν έχει καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα²². Έχουν διατυπωθεί ενστάσεις σχετικές με τον κοινωνικό στιγματισμό των σχολείων (και των μαθητών) που εντάσσονται στις ΖΕΠ και διεύρυνση του χάσματος μεταξύ σχολείων εντός και εκτός ΖΕΠ, προβληματισμός για τα μαθησιακά αποτελέσματα αλλά και την απροθυμία εκπαιδευτικών να εργαστούν σε σχολεία των ΖΕΠ²³. Η πολιτική των θετικών διακρίσεων φαίνεται να αποτελεί μια εναλλακτική λύση που μπορεί να αξιοποιηθεί σύμφωνα με την άποψη του συντάκτη της έκθεσης του ΚΑΝΕΠ. Αυτό ωστόσο σημαίνει διαφορετική αντίληψη τόσο για το ρόλο του κράτους στο εκπαιδευτικό σύστημα όσο και για το ρόλο, την ευθύνη αλλά και την ενίσχυση της εκπαιδευτικής μονάδας η οποία μπορεί να αναδειχθεί σε κύριο μοχλό εφαρμογής αυτής της νέας προσέγγισης²⁴.

Εν κατακλείδι, όσο περισσότερο στιγματισμένος και διαρρηγμένος εμφανίζεται ο εκπαιδευτικός δεσμός και η σχέση με το σχολείο με ότι αυτό συνεπάγεται, τόσο λιγότερες πιθα-

21. Οι γνωστές στα γαλλικά Zone d'Education Prioritaire (ZEP) που επικράτησαν τη δεκαετία του '90 και θεωρήθηκαν πρωτοπόρες στην άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής για τις ευπαθείς ομάδες πληθυσμού.

22. Benabou, et.al, 2005, Benabou R., Kramarz F. and Prost C., 2005, *The French Zones d' Education Prioritaire: Much ado about Nothing?* Centre for Economic Policy Research, available online at www.cepr.org/pubs/dps/DP5085.asp, Storey, 2007, *Can France give Education Action Zones new life?* in Florida Journal of Educational Administration & Policy 1,1 pp. 34-47

αναφέρονται στο ΚΑΝΕΠ, ο.α.ν. 2011, σελ. 202.

23. Demeuse M. Frandji D., Greger D., Rochet J.Y., 2008, *Les politiques d' education prioritaire en Europe. Conceptions, mises en oeuvre, débats*, Institut National de Recherche Pédagogique, αναφέρεται στο ΚΑΝΕΠ, ο.α.ν. 2011, σελ. 202.

24. ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, ό.π., σελ. 202.

νόπιες έχει το υποκείμενο να αναπτύξει υγιείς κοινωνικούς δεσμούς στους υπόλοιπους τομείς της ζωής του και πιο συγκεκριμένα να αναπτύξει έναν υγιή οργανισμό δεσμό τον οποίο θα επεξεργαστούμε αμέσως παρακάτω.

Στο έργο της Mary Healy γίνεται εκτενής αναφορά στη συμμετοχή στο συλλογικό δεσμό που στοχεύει στη συνοχή μέσα από την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη (Citizenship).

Ο τύπος αυτός δεσμού αποτελεί τον τύπο εκείνο που εσωτερικεύουν τα μέλη μιας δημοκρατικής και σύγχρονης κοινωνίας δυτικού τύπου. Συνιστά την εσωτερίκευση εκείνων των αξιών, των ταυτοτήτων και της λειτουργίας ενός πολιτικού συστήματος στο πλαίσιο της εθνικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που κατασκευάζουν πολίτες. Η ιδιότητα του πολίτη (citizenship, citoyenneté) όπως ο Marshall την εννοεί δημιουργεί αυτόματα ένα πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μέσα από μία πολύπλοκη εκμάθηση που διαρκεί μία ζωή. Το απλό μέλος μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας γίνεται ενεργός πολίτης που συνεπάγεται μία σειρά από δραστηριότητες, αποφάσεις και συνέπειες. Με άλλα λόγια, ο δεσμός της εθνικής και της πολιτικής ταυτότητας είναι ένας πολύ σύνθετος τύπος δεσμού, ανώτερος σαν κατασκευή από τους υπόλοιπους και προϋποθέτει την καλή λειτουργία όλων των προηγούμενων. Ιστορικά έπεται όλων των προηγούμενων και είναι προϊόν μακροχρόνιων αγώνων και κοινωνικών κατακτήσεων. Είναι ο τύπος δεσμού που ανοίγει την πύλη στην απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων δηλαδή στην ελεύθερη πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά (βλέπε μέρος τέταρτο). Για πολλούς θεωρείται το αντίδοτο στον κοινωνικό αποκλεισμό αφού η συμμετοχή σ' αυτόν τον τύπο δεσμού προφυλάσσει από ακραίες μορφές περιθωριοποίησης και αποκλεισμού.

Σύμφωνα με τον Marshall²⁵ όμως αυτή η ιδιότητα του πολίτη προϋποθέτει κάποια πολύ συγκεκριμένα στοιχεία. Το πρώ-

25. Βλέπε Marshall T.H., 1950, "Citizenship and social class" reprinted in Marshall T.H. and Bottomore T. 1992, *Citizenship and social class*, London, Pluto Press.

το στοιχείο είναι η ιδιότητα μέλους μιας εθνικής κοινωνίας τόσο με την τυπική έννοια της υπηκοότητας όσο και με την ουσιαστική της δυνατότητας πλήρους συμμετοχής σε αυτή την κοινωνία. Το δεύτερο στοιχείο εμπεριέχει τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που συνεπάγεται η ιδιότητα του πολίτη. Το τρίτο στοιχείο συνοψίζεται στην εν δυνάμει ισότητα της κοινωνικής θέσης. Και το τέταρτο αναφέρεται ακριβώς στην πρόοδο και την ανάπτυξη που σηματοδοτεί όποιος φέρνει πάνω του αυτή την ιδιότητα και κατά συνέπεια ολόκληρη η κοινωνία της οποίας είναι κάποιος μέλος. Έτσι παράγεται η κοινωνική συνοχή ουσιαστικό συστατικό της σύγχρονης αναπτυγμένης κοινωνίας²⁶. Άρα η συνύπαρξη αυτών των χαρακτηριστικών οδηγεί στην εσωτερίκευση του κοινωνικού δεσμού εθνικής και πολιτικής ταυτότητας²⁷.

Αυτός ο δεσμός είναι απαραίτητος για να υπάρξουν τα έθνη κράτη ως ιστορικές και πραγματικές οντότητες. Στο δοκίμιο για την ιδέα του έθνους²⁸ η Γαλλίδα κοινωνιολόγος Dominique Schnapper ερμηνεύει την ύπαρξη και την ανάπτυξη των εθνικών κρατών μέσα από τους όρους συγκρότησής τους και κυρίως μέσα από τους όρους συγκρότησης του εθνικού δεσμού που ενώνει μεταξύ τους τα μέλη των κοινωνιών τους. Με άλλα λόγια, άλλης φύσης είναι ο εθνικός πολιτικός δεσμός που

26. Βενιέρης Δ., 2009, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 80.

27. Στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία η πολιτική ταυτότητα έχει ταυτιστεί με την κομματική ταυτότητα. Αυτό συμβαίνει γιατί η συμμετοχή στα κόμματα και ιδιαίτερα στα δύο μεγάλα συνδέεται με μία σειρά από άλλες κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες όπως είναι η εργασία, οι φίλοι τα οικογενειακά δίκτυα κ.ά. Τα πλοκάμια ενός καλά δομημένου πελατειακού συστήματος χαρακτηρίζουν ακριβώς την ιδιαιτερότητα της ελληνικής περίπτωσης και θέλει τον πολίτη ενεργό μέλος ενός κόμματος προσδίδοντας του έτσι ιδιαίτερο κύρος και την προστασία του ίδιου του κόμματος. Ο κοινωνικός δεσμός εδώ περνάει από τη συμμετοχή στο παραπάνω σύστημα.

28. Schnapper D., 1998, *La communauté des citoyens. Essai sur l'idée de la Nation*, Paris, Gallimard και για την ελληνική μετάφραση 2000, *Η Κοινότητα των πολιτών. Δοκίμιο πάνω στην ιδέα του έθνους*, από τις εκδόσεις Gutenberg.

ενώνει τους Γάλλους μεταξύ τους μέσα από ένα σχέδιο αναφοράς στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία και άλλης φύσης είναι ο δεσμός που ενώνει μεταξύ τους τους Γερμανούς ως μία πανίσχυρη οικονομία που καθορίζει το μέλλον της Ευρώπης. Αλλιώς προσδιορίζεται ο Γάλλος και ο Βρετανός μέσα από το αποικιοκρατικό του παρελθόν και αλλιώς ο Γερμανός μέσα από τους δεσμούς του αίματος και τη γερμανική καταγωγή. Οι δεσμοί που ορίζουν τον κάθε λαό και τον συνδέουν με την ιστορία του, τη γη του, την κληρονομία του είναι κοινωνικού τύπου δεσμοί με άλλο περιεχόμενο για τον κάθε λαό ανάλογα με την ιστορία και τον τρόπο που δομήθηκε το επίσημο κράτος. Αυτός ο τύπος δεσμού σήμερα αναγνωρίζεται κυρίως στις χώρες με δημοκρατικό πολίτευμα και μάλιστα υπονοώντας μία εθνική τους “ανωτερότητα”.

Ο κοινωνικός δεσμός μέσα από τη χαλάρωσή του και τη ρήξη του αποτελεί έναν σημαντικότερο παράγοντα κατασκευής του φαινομένου του αποκλεισμού και κάθε μορφής κοινωνικής παθολογίας. Την ίδια στιγμή ο ισχυρός κοινωνικός δεσμός μέσα από την ανάπτυξη της αλληλεγγύης και της ισχυρής κοινωνικής συνοχής συγκροτεί τον κύριο παράγοντα εύρυθμης λειτουργίας των κοινωνιών μας. Ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης και βαθιάς ανακατανομής αξιών, όπως είναι η περίοδος που διανύουμε ως ελληνική κοινωνία, ο ισχυρός κοινωνικός δεσμός αποτελεί το μοναδικό σταθερό αντίδοτο απέναντι στην ολική κοινωνική κατάρρευση. Γι’ αυτό και χρειάζεται ιδιαίτερη μέριμνα και φροντίδα για την ισχυροποίησή του από όλους: κράτος, κοινωνία των πολιτών και πολίτες.

Η πρόταση της συγγραφέως είναι η κατασκευή και ο στρατηγικός σχεδιασμός μίας “τέτοιας” εκπαιδευτικής πολιτικής που θα ενθαρρύνει τη συμμετοχή στις διαφορετικές ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, που θα εδραιώνει ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς μέσα από την ψυχο-συναισθηματική κατάσταση του «ανήκειν», που θα οικοδομεί συλλογικές αναπαραστάσεις στέρεες και ειρηνπτικές, εμψυτεύοντας βαθιά το αίσθημα

της αδελφосύνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αποτελεί μία πρωτότυπη και προοδευτική πρόταση για το ξεπέρασμα της κοινωνικής ρήξης μέσα στην κρίση και την ενδυνάμωση της δημοκρατίας μέσα από ένα συνεκτικό κοινωνικό οικοδόμημα που ξεκινάει από τον επανασχεδιασμό εκπαιδευτικής πολιτικής.

Αθήνα, Ιούνιος 2017
Παπαδοπούλου Δέσποινα

Σημείωμα του μεταφραστή

Η ευκαιρία για την ενεργό συμμετοχή μου με το αντικείμενο του κοινωνικού δεσμού και των προεκτάσεών του, που αφορά τη βάση της κοινωνίας και αποτελεί το ουσιαστικό επίπεδο των ανθρωπίνων σχέσεων, μου δόθηκε μέσω του διδακτορικού μου, το οποίο διερευνά αυτό το πεδίο. Θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω την επιβλέπουσά μου, καθηγήτρια κ. Δέσποινα Παπαδοπούλου για την ευκαιρία που μου έδωσε αλλά και για τη συμπαράστασή της ώστε να μεταφραστεί το συγκεκριμένο βιβλίο, σε συνδυασμό και με τα εποικοδομητικά της σχόλια και τις ουσιαστικές συζητήσεις και αναλύσεις μας για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, ευχαριστώ πολύ την οικογένεια μου και τους στενούς φίλους μου, για τη στήριξή τους και το ενδιαφέρον τους για τη συγκεκριμένη δουλειά, μιας και με την ενθάρρυνσή τους με βοήθησαν ώστε να θέλω να συνεχίσω. Ευχαριστώ πολύ επίσης τον εκδοτικό οίκο Τόπο, για την έκδοση του βιβλίου και ιδιαίτερα τη Σεβαστή Μπούμπαλου, για την άμεση και γενναιόδωρη ανταπόκρισή της και την ουσιαστική συνεργασία μας. Οι ευχαριστίες ανήκουν επίσης στη Μαρία Αποστολοπούλου που επιμελήθηκε φιλολογικά το παρόν βιβλίο.

Η Mary Healy, λέκτορας του πανεπιστημίου του Roehampton της Βρετανίας, μας προσφέρει μία σημαντική συμβολή στο πεδίο της κοινωνικής συνοχής, του κοινωνικού δεσμού που συνδέει τα μέλη μιας κοινωνίας, καθώς και στον τρόπο που διαμορφώνονται και καλλιεργούνται οι αυριανοί πολίτες. Θίγει ζητήματα συλλογικής ταυτότητας αλλά και συνοχής, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις κοινωνίες της Δύσης που

είναι πολυπολιτισμικές και κατοικούνται από πολλαπλές και διαφορετικές εθνοτικές ομάδες.

Η συγγραφέας κάνει αναφορές σε πολλές φιλοσοφικές έννοιες, επικαλούμενη φιλοσόφους από τον Αριστοτέλη έως τον Helm, προσεγγίζοντας ηθικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές που ανακύπτουν σε κάθε εποχή και σε κάθε κοινωνία. Έτσι, παρατηρούμε ότι σε όλο το βιβλίο υπάρχουν όροι, οι οποίοι λόγω του φιλοσοφικο-πολιτικού προσανατολισμού του βιβλίου, χρήζουν ερμηνείας και επεξηγήσεων ώστε να γίνει όσο το δυνατό πιο κατανοητή η απόδοση τους και οι διαστάσεις που θέλουν ν' αναδείξουν κάθε φορά.

Συναντάμε λοιπόν όρους, όπως αυτόν της «πολιτικών» σχέσεων (civic relationships), ο οποίος έχει να κάνει με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των πολιτών εντός της κοινωνίας. Ο όρος αυτός αναφέρεται στον τρόπο που συνδεόμαστε μέσα σε μία κοινωνία, έχοντας σαφέστατα μία ηθική αλλά και μία λειτουργική διάσταση. Είναι άμεσα συνδεδεμένος με τον Αριστοτελικό ορισμό του πολίτη και την σύνδεσή του με την πόλη. “Η πόλις” για τον Αριστοτέλη, είναι το πεδίο που νοηματοδοτεί και διαμορφώνει τον άνθρωπο. Είναι αυτή που τον συνδέει άρρηκτα με την ομάδα, με τους γύρω του, με την κοινότητα, , καθώς μέσω αυτής συμμετέχει ενεργά στα κοινά, λαμβάνει αποφάσεις και αναγνωρίζεται ως πολιτική οντότητα. Ο άνθρωπος είναι φύση “ πολιτικό ον”. Αυτή του η διάσταση, κάνει το άτομο να δημιουργεί κοινωνίες, να συνυπάρχει με τους γύρω του, να συμμετέχει και να συνδιαμορφώνει πολιτικές αποφάσεις. Είναι μέρος ενός ολόκληρου οικοδομήματος και μέσω αυτής του της ιδιότητας αποκτά συλλογική αλλά και κοινωνική ταυτότητα. Επομένως, ο όρος πολιτικές σχέσεις εμπεριέχει τον όρο κοινωνικές σχέσεις. Είναι το σημείο εκείνο που μέσω συγκεκριμένων επιλογών, αποφάσεων και λειτουργιών δομείται η κοινωνία σε κάθε εποχή.

Κατά τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιείται και ο όρος της «πολιτικής» φιλίας (civic friendship). Ένας όρος που συναντάμε εξίσου συχνά στο παρόν βιβλίο. Ο όρος αυτός, επηρεασμένος

από την Αριστοτελική προσέγγιση της φιλίας, παραπέμπει ευθέως στη διάσταση του κοινωνικού δεσμού και στην κοινή πορεία που έχουν οι άνθρωποι που συνδέονται με αυτού του είδους τις σχέσεις. Ξεκινάει δηλαδή από ένα ατομικό βίωμα και μία πιο προσωπική σχέση, εξ ου και ο όρος “φιλία” και καταλήγει σε κάτι πολύ ευρύτερο και συλλογικό, που είναι σε θέση να αγκαλιάσει όλους τους συμμετέχοντες, όλους τους πολίτες. Γι’ αυτόν το λόγο μπαίνει και ο όρος “πολιτική”. Είναι το πέρασμα από κοινοτικές μορφές δεσμού σε κοινωνικές. Είναι η διαδρομή από πιο προσωπικές σχέσεις, όπως οι οικογενειακές και οι φιλικές, σε ευρύτερες μορφές σχέσεων. Έτσι η πολιτική φιλία είναι οι μορφές και οι τύποι που αποκτάει ο κοινωνικός δεσμός. Είναι το μέσο για να μπορέσουμε να εκφραστούμε κοινωνικά μέσα σε ένα ευρύτερο σύνολο.

Στη συνέχεια, συναντάμε αρκετά συχνά στο βιβλίο τη διάσταση της αλληγορίας και των μεταφορικών εννοιών. Πολλοί όροι στην κοινωνιολογία δεν έχουν έναν ακριβή και συγκεκριμένο ορισμό. Η συγγραφέας χρησιμοποιεί πολλές μεταφορικές έννοιες για να τονίσει ορισμένες πολυσήμαντες αξίες. Η έννοια της ταυτότητας, η έννοια των «πολιτικών» σχέσεων, της «πολιτικής» φιλίας, του συλλογικού φαντασιακού και πολλών άλλων, εντάσσονται στο πλαίσιο των μεταφορικών εννοιών λόγω του ότι με αυτόν τον τρόπο προσφέρουν εικόνες αλλά και αξίες που συμβάλλουν και ευνοούν τη συζήτηση για όσο το δυνατό ουσιαστικότερες κοινωνικές σχέσεις. Η χρήση των μεταφορικών εννοιών μας επιτρέπει να κάνουμε συνδυαστικές αναλύσεις και γίνεται άμεσα κατανοητό αυτό που θέλουμε να ερμηνεύσουμε, να εξηγήσουμε και να αποδώσουμε κάθε φορά. Άλλωστε σύμφωνα με τον McCloskey, εάν είναι καλή μία μεταφορική έννοια, μπορούμε να συνεννοηθούμε χωρίς να την εξηγήσουμε (McCloskey, 1964). Επιπρόσθετα, είναι σπουδαία η σημασία των αλληγοριών γιατί βοηθούν στο να δημιουργηθούν γέφυρες και κώδικες επικοινωνίας ανάμεσα σε αυτό που γνωρίζουμε και μας είναι οικείο με κάτι πιο ευρύ και ορισμένες φορές διαφορετικό. Με άλλα λόγια μας βοη-

θούν να γνωρίσουμε τους συμπολίτες μας με τον ίδιο τρόπο που γνωρίζουμε τους οικείους μας. Είναι η κοινή γλώσσα δηλαδή που μας κάνει να συνεργαζόμαστε και να συνυπάρχουμε.

Έχοντας αυτά κατά νου για τις διαφορετικές εκφάνσεις της κοινωνικής συνοχής και τον τρόπο που μπορούμε να συνυπάρξουμε και να εδραιώσουμε μία κοινή συλλογική και κοινωνική ταυτότητα καθώς και μία ενιαία βάση οργάνωσης και διαμόρφωσης κοινωνικών- πολιτικών σχέσεων, η συγγραφέας τονίζει σε αυτό το βιβλίο τη σπουδαιότητα του ρόλου της εκπαίδευσης, μεταξύ άλλων, για την διαμόρφωση των αυριανών πολιτών. Ο ρόλος και οι διαστάσεις του εκπαιδευτικού δεσμού μπορούν να αποδώσουν ένα εξόχως σημαντικό αποτέλεσμα στο κοινωνικό πεδίο. Εκπαιδεύοντας τους αυριανούς πολίτες μέσω ενός κατάλληλου εκπαιδευτικού συστήματος, τίθεται η βάση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας, μέσω της δημιουργίας των απαραίτητων μηχανισμών, οι οποίοι συμβάλλουν στην ουσιαστική μας συνύπαρξη. Είναι στην ουσία το κοινωνικό συμβόλαιο, που πάντα θα παίζει έναν καθοριστικό ρόλο σε συνδυασμό και με τους υπόλοιπους τύπους κοινωνικού δεσμού, για τη συνέχιση της κοινωνίας και την προσέγγιση της κοινωνικής συνοχής.

Ιούνιος 2017
Γάκωβος Πελεκάνος